

CHODAKIEWICZ, Marek Jan:

Intermarium. The Land between the Black and Baltic Seas

Transaction Publishers, New Brunswick – New Jersey 2012, 568 stran

Agnieszka Romaszewska, ředitelka polsko-běloruské televizní stanice Belsat, vyprávěla během své nedávné návštěvy Prahy příběh jistého francouzského akademika, který cestoval vlakem do Moskvy. Jeho cesta skončila na východních hranicích Polska. Francouz neměl běloruské vízum, protože jednoduše zapomněl, že mezi východní hranicí Evropské unie a Moskvou existují ještě jiné země než Rusko.

Tento příběh dobře ilustruje přístup většiny západního světa k prostoru „mezi Moskvou a Berlínem“, který – ať už ze západní, či východní perspektivy – se jeví jako předmět, nikoliv subjekt „velkých dějin“ a jehož historie a současnost se píše vždy někde „venku“, v imperiálních centrech. Tento postoj se zrodil během osvícenství, tedy ve stejnou dobu jako Edwardem Saidem popsáný „orientalismus“ ve stejnojmenné knize. Namísto relace Okcident – Orient nastoupila složitější triáda Západ – středovýchodní Evropa a Rusko, které sice bylo vnímáno jako odlišná civilizace, nicméně na druhé straně fascinovalo svojí mohutností a bylo chápáno jako přirozený hegemon tohoto prostoru. Toto vnímání utvářela snadná parcelace polsko-litevské Rzeczpospolite okolními mocnostmi a následně „dlouhé devatenácté“ a „krátké dvacáté“ století, v němž byl celý prostor převážně pod ruskou nadvládou, případně se stával předmětem konfliktu mezi velmocemi – na jedné straně Ruskem, na druhé napoleonskou Francií a později vilémovským a nacistickým Německem.

Obálku knihy Marka J. Chodakiewiczze *Intermarium. Země mezi Černým a Baltským mořem* zdobí mapa držav jagellonské dynastie koncem 15. století, zahrnující vedle Litevského velkoknížectví a Polského království také země svatováclavské a svatoštěpánské koruny. Nicméně území, které je v knize především zkoumáno, by se dalo omezit na tehdejší oblast Litevského velkoknížectví (tedy – zjednodušeně řečeno – dnešní Litvu, Bělorusko a Ukrajinu), v menší míře pak na další pobaltské státy (Lotyšsko, Estonsko) a Moldávii. Ne náhodou je autorem knihy Polák – pro polskou identitu a kulturu sehrál tento prostor stejně určující roli, jakou mělo v dějinách vzniku Spojených států amerických „dobývání Západu“. Také pokusy o alternativní definice prostoru středovýchodní Evropy vycházely v posledních dvou stoletích především z Polska. Tyto snahy se převážně opíraly o tradice Rzeczpospolite obou národů, tedy polsko-litevského státu 16.–18. století, který představoval jedinečný pokus o politickou organizaci tohoto prostoru nikoliv na principu imperiálního vztahu centra a periferie, ale mnohonárodnostní unie, jejíž zřízení se navíc opíralo o myšlenku rovnosti šlechtického národa a spoluúčasti všech občanů (šlechty, nezávisle na jejím původu) na vládnutí. I když Chodakiewiczova vize tzv. první Rzeczpospolite opomíjí skutečnost, že i v tomto případě vývoj směřoval od koexistence k stále silnější převaze „polského“ elementu a v neschopnost vyřešit ukrajinskou otázku (pokus o proměnu unie dvou národů na Rzeczpospolitou tří národů z roku 1658 přišel příliš pozdě), což se pak pro polsko-litevský stát stalo osudným, je třeba souhlasit, že právě toto dědictví podmiňuje do budoucna odlišnost Mezimoří od zbytku postsovětského prostoru.

I po dělení Polska, ve století rodících se etnických nacionalismů, byla v Polsku idea spolupráce národů dávné Rzeczpospolité živá. Lednoví povstalci z roku 1863 na své prapory umísťovali vedle polského orla i litevský *Vytis* (heraldická postava „bílého rytíře“) a ukrajinského archanděla Michaela. Posledním významným státníkem, který o uskutečnění této myšlenky usiloval, byl Józef Piłsudski. Právě v jeho okolí se na sklonku 1. světové války stále častěji skloňuje pojem *Intermarium* – Mezimoří. I tato myšlenka konfederace států od Finska po Jugoslávii brzy ztroskotá na mocenské a geopolitické realitě a poválečné Polsko není schopno se vypořádat ani se svým vztahem k novému nacionalismu Litevců a Ukrajinců. Život ideje se stěhuje spíše do – řečeno dnešním jazykem – světa virtuální reality. Snaží se ji oživit Piłsudského žák, poslední ministr zahraničí druhé Rzeczpospolity Józef Beck, který vytváří pojem „třetí Evropa“ (tedy nikoliv ta západní, avšak také ne východní a „rudá“). Už během války, v exilové vládě generála Władysława Sikorského, se hovoří o Středoevropské unii, jejímž počátkem by měla být spolupráce mezi Polskem a Československem. V okupované Varšavě mapu „*Impéria Mezimoří*“, které vznikne po vzájemném zničení Sovětského svazu a nacistického Německa, kreslí Andrzej Trzebiński, šéfredaktor nejvýznamnějšího „podzemního“ časopisu *Umění a národ* (*Sztuka i Naród*).

Ve všech těchto úvahách se idealismus a sentimentální vzpomínka na jagellonskou slávu mísí s chladnou geopolitickou analýzou: existence samostatného Polska závisí na schopnosti etablovat region mezi Německem a Ruskem do pozice nezávislého hráče. Dokud nebude tento region nějakým způsobem organizován zevnitř, navždy zůstane pouze bojištěm okolních mocností. V období komunismu toto přesvědčení zrodilo tezi Jerzyho Giedroyc, že nezávislost Polska je podmíněna existencí svobodné Ukrajiny, Běloruska a Litvy. Ta se stala následně hlavní zahraničněpolitickou premisou Polské republiky po roce 1989. V akademické rovině pak ve stejnou dobu formuluje v americkém exilu historik Oskar Halecki nový kulturně-geografický pojem – „středovýchodní Evropa“, tedy region na pomezí dvou kulturních celků, nicméně civilizačně patřící k pohraničí Západu.

Marek Jan Chodakiewicz je ve své knize *Intermarium* pokračovatelem Haleckého linie. Nejen proto, že se jedná o polského historika, který je celou svojí akademickou dráhou spjatý s americkým prostředím. Působil na Columbia University, na univerzitě v Charlottesville a v posledních letech v Institute of World Politics ve Washingtonu. Byl také prezidentem Georgem Bushem jr. jmenován na pět let členem Rady Památníku holocaustu ve Washingtonu. Spojitost s Haleckým je však především dána tématem a záměry knihy.

Z historického hlediska jde o stručný přehled dějin regionu: v krátkých kapitolách Chodakiewicz načrtává příběh *Intermaria* od dob mongolských nájездů až do současnosti, s důrazem na svébytnost a odlišnost tohoto prostoru. Základním rysem Mezimoří je v Chodakiewiczově narativu civilizační pestrost regionu na pomezí mnoha kultur. Nicméně schopnost jejich koexistence – i když obtížné a nezbavené konfliktů – kterou spojuje s dědictvím polsko-litevské Rzeczpospolité, ho vede k závěrečné tezi, že navzdory heterodoxnímu kulturnímu „zevnějšku“ šlo v průběhu dějin o významnou součást Západu, která zbytku Evropy poskytovala ochranu a „narázníkové pásmo“ před nebezpečími z východu a jihu. Tato teze je už úzce spojena s „mimově-

deckým“ cílem knihy, jímž je – stejně jako v případě Haleckého – ovlivnit zahraničněpolitické směřování Spojených států amerických. Institut světové politiky, v jehož rámci kniha vznikla, je soukromá instituce zaměřující se na vzdělávání budoucích tvůrců americké zahraniční a bezpečnostní politiky.

Je však třeba zdůraznit, že tato konkrétní motivace nediskvalifikuje knihu jakožto relevantní hlas v historické debatě. Už pouze proto, že „moskvocentrické“ vnímání dějin regionu je opravdovým problémem, ať už na východ, nebo na západ od Meziomoří. Nemožnost „vyprávět vlastní příběh z vlastní perspektivy“ je koneckonců hlavní příčinou marginalizace regionu v hlavním proudu dějepisceví, a tedy i v globálním povědomí. Chodakiewicz si získal uznání především díky svým „mikrostudiím“ několika obcí (okres Krašník, městečko Ejszyszki) na území bývalého Velkoknížectví během druhé světové války. Tyto *case studies* na lokální úrovni demonstrovaly na jedné straně zánik různorodého světa Meziomoří v područí dvou totalitních impérií, na straně druhé se nevyhýbaly ani „vnitřním“ či „lokálním“ důvodům tohoto zániku – zkoumaly konfliktní a protikladné „etnocentrické“ vyprávění místních Poláků, Židů či Ukrajinců. V knize *Intermarium* jsou tyto zkušenosti „terénního výzkumu“ přeneseny na celoregionální úroveň.

Právě tato odlišnost dějinných narativů je podle Chodakiewicze jednou z hlavních příčin současné slabosti zemí Meziomoří. Historik, který se rozhodne touto oblastí zabývat, je konfrontován s protikladnými verzemi stejných událostí a musí se poměřit se třemi hlavními „soky“: vedle komunistické propagandistické verze moderních dějin je to také „pokřivená“ perspektiva západní (především americké) historiografie, která buď přebírá moskevský pohled na věc, nebo se na moderní dějiny regionu dívá pouze a výlučně z hlediska holocaustu, který je vyjmutý z kontextu dějin společnosti Meziomoří jako celku. Poslední překážkou je etnocentrismus jednotlivých národů regionu, jejich snaha absolutizovat vlastní utrpení a maximalizovat vinu ostatních.

Za hlavní nemoc současných národů Intermaria považuje Chodakiewicz *radikální přerušování kontinuity kolektivní paměti*. V tomto procesu hraje klíčovou roli druhá světová válka, která pro Meziomoří znamenala kataklyzma přímo apokalyptických rozměrů. Některé národy v jejím následku v podstatě zmizely (vyvraždění Židů, vyvraždění nebo odsun většiny Poláků), ve všech byly terčem obou totalitních režimů především elity, tedy hlavní nositelé historické paměti. Toto definitivní zničení původní společenské tkáně usnadnilo nástup sovětizace a z dlouhodobého hlediska je i příčinou dnešních problémů s identitou, s nimiž se region potýká. Jeho symptomem je zmatečné tápání mezi Východem a Západem a především postkomunistický modus fungování těchto států, v nichž více či méně demokratická fasáda skrývá těsně propletený systém politicko-ekonomicko-bezpečnostních kartelů, opřených převážně o vazby pocházející ještě z dob minulého režimu.

Chodakiewiczova kniha je napsána pro amerického čtenáře a má svůj jasný účel. V době krize Evropské unie a především obamovského „resetu“ americko-ruských vztahů je voláním po aktivnější roli Spojených států amerických v regionu. Po roce 1989 se Meziomoří vrátilo na mapu Evropy jako geopolitický prostor, který je opět faktorem mocenské hry. Chybí mu však potřebná síla a vůle jednotlivých států ke spolupráci, aby se této hry účastnil jako partner okolních mocností. Zároveň – podle

autora – může „subjektivizace“ tohoto území představovat další – tradičně vedle Velké Británie – záruku pokračování euroatlantické spolupráce. Tuto roli v poslední dekádě plní státy bývalé komunistické střední Evropy a právě v rozšiřování spolupráce v trojúhelníku mezi Jadranem, Baltem a Černým mořem vidí Chodakiewicz nejschůdnější cestu pro budoucnost celého regionu. Zároveň však jako historik spatřuje klíč k této spolupráci nejen v mezinárodněpolitické rovině, ale také v bolestivém procesu obnovy kolektivní paměti, roztržité a rozdělené etnocentrickými diskurzy.

I když je možné s mnohými závěry *Intermaria* polemizovat, jde o další důležitý hlas – vedle Snyderových *Bloodlands* – přicházející z druhé strany Atlantiku a připomínající složité, avšak svébytné dějiny a současnost regionu, který i z české perspektivy bývá ještě příliš často opomíjen.

◆ Maciej Ruczaj